

ПСИХОЛОГІЗМ У ТВОРЧОСТІ Ф. МОРІАКА

Статтю присвячено дослідженню психологізму у творчості видатного французького письменника Ф. Моріака. Психологізм як спосіб зображення душевного життя для цього митця є одною з найбільш притаманних рис в аспекті художніх засобів. Моріаківська зосередженість на внутрішньому житті своїх героїв є втіленням філософських ідей та розвитком письменницьких традицій французьких та російських митців. Важливою рисою моріаківського психологізму є його гармонійне поєднання з моралізмом, який водночас не відкидає вірності правді життя. Письменник використовує сумарно означувальну форму психологізму, яка включає в себе як непрямий психологізм, так і прямий.

Ключові слова: психологічний аналіз, форми психологізму, людина, підсвідоме, моралізм.

Якщо розглядати творчість Ф. Моріака, нобелівського лауреата, у жанрових категоріях, то цей письменник є одним із помітних представників «традиційного психологічного роману» [18, с. 70]. Моріак не тільки використав надбання своїх попередників, а й по-своєму розвинув цей жанр, використовуючи різні засоби психологізму, що робить актуальним питання особливостей психологізму письменника.

Серед численних праць, присвячених цьому питанню, важливою основою для розгляду психологізму Моріака на теоретичному рівні є роботи щодо сутності та визначень психологізму О. Б. Золотухіної, більш конкретні дослідження психологізму письменника та його підґрунтя М. Молоні, О. Ру, Е. Велча, Ф. Віаля, Е. Пелл. Істотним фактором, який спонукає до аналізу психологізму нобелівського лауреата, є те, що за радянської доби підхід до численних літературознавчих питань був заідеологізованим. Тому сьогоднішня потреба перегляду мети та якості моріаківського психологізму із залученням раніше часто малочисних недоступних франко- та англомовних джерел.

Аналізуючи психологізм Моріака, для розуміння поняття «психологізм» ми будемо орієнтуватися на визначення, запропоноване О. Б. Золотухіною: «Психологізм – це художньо-образна, образотворчо-виразна реконструкція й актуалізація внутрішнього життя людини, обумовлені ціннісною орієнтацією автора, його уявленнями про особистість та комунікативною стратегією» [2, с. 14]. Також послуговуватимемося визначенням цієї дослідниці поняття «психологічне зображення»: «художнє дослідження фізіологічної сфери (відчуттів, переживань, станів) персонажа та його особистого досвіду, що виходять у сферу душевно-духовного» [2, с. 14].

Особливість психологічного роману, як і будь-якого психологічного твору, полягає в тому, що увага автора переноситься із зовнішнього подієвого сюжету на внутрішній психологічний. Найважливіша дія відбувається всередині героїв Моріака, «оскільки лише духовний конфлікт, на його думку, дає сенс та глибину людському життю» [12, с. 151]. Також саме тому увага у творах письменника зосереджена на психологічних характеристиках персонажів [16, с. 146]. Дослідник творчості письменника М. Молоні називає Моріака своєрідним «істориком розвитку душі» [12, с. 156]. Слід також зауважити, що твори письменника відповідають загальному умонастрою епохи: французький роман у міжвоєнний період «робить акцент на плані психологічному, етичному, політичному, метафізичному» [6, с. 9].

Психологізм Моріака має коріння як у досить тривалому розвитку французького психологічного роману, так і в філософській традиції. Спадщину французьких та російських письменників, багату філософську традицію попередників, які розмірковували над людською природою, нобелівський лауреат пропустив крізь призму власної письменницької майстерності та бачення життя, внаслідок чого постала нова моріаківська оригінальна естетична система. Ця система базується, зокрема, на певних світоглядних переконаннях, оскільки естетичне та етичне пов'язані в мистецтві Моріака. У цьому також виявляється органічний зв'язок письменника з літературою французького «католицького відродження», яка декларувала через своїх представників, зокрема, скажімо, П. Клоделя, Ж. Марітена, тісний зв'язок етики та естетики. Моріак у своїх творах приймає та передає складність людської природи. Така концепція неоднозначності

людини має своє коріння – як філософське, так і мистецьке.

Так, наприклад, критикуючи сучасну йому думку, згідно з якою люди є передусім раціональними створіннями, «Моріак приймає концепцію Мішеля де Монтеня складності людської природи» [17, с. 212]. Також Моріак був добре обізнаний із поглядами філософів несвідомого. Нобелівський лауреат прийняв багато з принципів, передусім постійного розвитку людини, А. Бергсона, філософія якого набула свого розвитку в той час, коли покоління Моріака досягло своєї інтелектуальної зрілості. Письменник також «не ігнорував фрейдистські дослідження» [7, с. 99]. Із цих джерел Моріак «створив теорію, повністю сучасну у своєму вираженні та застосуванні» [17, с. 212], роблячи їх власними.

Слід також згадати, як зазначив Ж.-П. Сартр, критикуючи письменника, що «моріаківське розуміння людської психології має своє коріння у філософській традиції, яка представлена Паскалем та Декартом» [18, с. 70]. Варто зауважити «чудо» відносної «загадковості» людини для самої людини, над якою зітхав Б. Паскаль і яку неможливо не відчувати у творах Моріака. У поглядах письменника на людську психологію також відчутний вплив вчення Р. Декарта, сутність якого полягала в абсолютній різноманітності психіки, яка стала синонімом внутрішнього світу людини, відкритого для самостереження, який має особливе (а саме духовне) буття, та яка протиставляється тілу та всьому матеріальному світу.

З іншого боку, Моріак поділяв переконання у складності людської природи з представниками свого «письменницького цеху» – Федором Достоєвським та Марселем Прустом, які були загальнознаними вчителями Моріака [17, с. 211]. Порівнюючи Моріака з М. Прустом та Ф. Достоєвським, варто сказати про одну з найважливіших рис моріаківського психологізму, а саме його зв'язок із моралізмом у найкращому розумінні цього слова. «У той час як Прустом рухала ненаситна цікавість у дослідженні найглибших схованок людських емоцій та підсвідомого знання, пошуки Моріака постійно були сповнені хвилюючої глибини та жагучої моральної мети. Автор “Терези Дескейру” (1927) – не лише надзвичайно обдарований дослідник людського серця та розуму; він також та передусім – католицький мораліст» [17, с. 211].

Письменник вправно поєднує психологізм із моралізмом у своїх творах. «Однак, якщо релігійні переконання Моріака надають людським діям надприродного значення, самі по собі дії, їхні цілі, їхні методи, способи та елементи їх є цілком

природними та такими, що підпадають під дію звичайної психології. У результаті цього Моріак використовує свій гострий розум, свої спостереження та можливості сучасної психології для того, щоб показати природні процеси, з допомогою яких його творінням вдається чи не вдається досягнути реалізацію своєї остаточної духовної долі» [17, с. 211]. У творах письменника «психологічний аналіз веде до моральних висновків» [10, с. 167].

На моральні погляди Моріака та їх вияв у творах нобелівського лауреата відчутний вплив Б. Паскаля, який проявляється в гострому відчутті гріха, що руйнує досконалість всесвіту. «Врешті-решт, його герої та їхні дії визначені, як ми бачили, католицькою переконаністю в безкінечному конфлікті між природою та благодаттю...» [12, с. 122].

Важливим принципом, який дає змогу Моріаку поєднувати психологізм із моралізмом, є його принцип вірності правді, зокрема правді життя в його творах. Ця вірність психологічній правді, однак, подекуди викликала збентеження та занепокоєння. Причиною їх було нерозуміння тої напруженості, яка є в реальному житті, – це виявлялося в непевності, чи справді існує розходження між тим, що можна бачити навколо, та церковною догматикою. Так, письменник гостро переживав «докори стосовно того, що він зображує лише гріх та страждання у своїх романах, а особливо звинувачення в тому, що такий похмурий погляд на життя погано узгоджується з його повторюваним ствердженням католицької концепції Бога Отця. Його точка зору полягає в тому, що правда є більшою, ніж гіпотеза, і що як психолог та митець він має змальовувати життя таким, яким він його бачить» [14, с. 6–7].

Письменник використовує сумарно означувальну форму психологізму, «де поряд із прямими висловлюваннями персонажів є мова оповідача, і можна прокоментувати ту чи іншу репліку героя, його вчинок, розкрити істинні мотиви його поведінки» [4]. Такий психологізм включає в себе як непрямий психологізм (показує внутрішній світ героя не безпосередньо, а через зовнішні симптоми, які можуть бути не завжди однозначно інтерпретованими, коли письменник зображує особливості поведінки, мовлення, міміки, зовнішності героя, також використовуючи замовчування, деталі пейзажу, інтер'єру), так і прямий. «До форм прямого психологізму належить мовлення героя (пряме: усне та письмове; непряме; внутрішній монолог), його сні» [4].

Так, наприклад, у Моріака описи природи є засобами непрямого психологізму: «опис

природи є основним у зображенні емоцій героїв. Пристрасть, самотність, ненависть, будь-яку емоцію подано стосовно певного пейзажу, опису сезону чи погодних умов» [5, с. 53]. Фоулі зауважує гармонію між персонажами та пейзажами в моріаківських романах: «Бурі, які сходять із неба на Бордо, безпосередньо пов'язані із внутрішніми бурями в серці. Той самий вітер розворушує верхівки сосен та найглибші частини душі. Пожежі, які так часто проносяться лісами та Ландами, нагадують людські пристрасті» [8, с. 33–34]. Молоні розглядає природу в романах Моріака як те, що виконує функції «авторських ремарок та коментарів хору» [12, с. 170].

Замовчування також є важливими у творах письменника. Вони доповнюють те, що виражене словами, і те, що словами передати неможливо: «різні способи натяків добре передають неможливість у Моріака відтворити психологію лише за допомогою слів. Замовчування, літоти передають те, що не може передати мова» [7, с. 131].

Яскравий вияв прямого психологізму у Моріака можна побачити, наприклад, через використання внутрішніх монологів Марією Кросс у «Пустелі любові» – «ставлення Марії до себе та до того, чого вона насправді прагне у житті» виявляється у внутрішніх монологіях, які вона веде, які примушують сприймати її як особу «непросту та неоднозначну» [9, с. 33]. Внутрішні монологи важливі і для одного з найбільш розроблених моріаківських образів, життя якого простежується від ранньої юності, чи навіть дитинства, аж до смерті в кількох творах – Терези Дескейру. «У досить довгих монологіях Тереза проговорює для себе мету свого життя», яку вона визначає [9, с. 85–86]. Моріаківський внутрішній монолог героїв такий важливий у його творах із тої причини, що «допомагає зрозуміти дух героя чи героїні» [11, с. 9], що відповідає основній меті письменника.

У рамках психологізму Ф. Моріак також використовує прийом двійництва. О. Ру поділяє моріаківських (як і Бернаноса та Ж. Гріна) двійників на дві категорії – тих, що є двійниками, які створюють опозицію, протилежність, «проти стоять одне одному» (наприклад, Ален та Габріель у «Чорних ангелах»), і тих, які є (прямим) «відображенням» (Тереза та Жан із «Терези Дескейру») [15, с. 760]. Двійником, віддзеркаленням Терези Дескейру є також Філі в «Терезі в готелі», який «схожий на демона, символ як пекла, так і покарання» [13, с. 93].

Прийом двійництва дає змогу Ф. Моріаку наголосити якісь важливі риси в психологічному портреті свого героя. Так, наприклад, головний

герой роману «Гадючник» Луї бачить свого двійника в особі свого незаконного сина Робера і від цього відчуває жах та відразу. Він бачить у ньому передусім усі свої зовнішні недоліки, до того ж підкреслені, подібну реакцію певної розгубленості та пасивної розчарованості на проблемні ситуації. Так, Робер на постійні шпигання, закиди матері (яка всі жили з себе витягала, щоб заробити йому на навчання) стосовно численних невдалих спроб у навчанні мовчки слухає, схиливши голову, бо не може втішитися, адже намарно витрачено стільки грошей. Водночас бачимо, що Робер, двійник Луї, – також та частина душі героя, яку слід розпізнати та символічно прийняти в себе, інтегрувати [1]. Двійники – Матильда та Фелісіте Казнав, як і сам Фернан Казнав у романі в їхньому прагненні маніпулювати іншими людьми. Матильда та Фелісіте – тимчасові двійники в прагненні мати владу над чоловіком. Дивлячись ширше, можна помітити, що двійники Моріака часом підкреслюють у героях егоїстичну природу людини (як у випадку з персонажами «Прародительки») та відчуття розгубленості в житті під тиском певних факторів, на які неможливо вплинути, нездатність інтегрувати якусь частину себе без Божої благодаті (як у «Гадючнику»).

Простежуючи наслідування певної традиції, варто зауважити в психологізмі Ф. Моріака вплив іншого великого французького письменника – Ж. Расіна. Моріак звертається у своїх творах до образу Федри (дружини афінського царя Тезея з давньогрецького міфу, яка запалилася пристрастю до свого пасинка Іполита та, звівши на нього наклеп, довела до загибелі). Можна виявити певне запозичення мотивів вчинення злочину та «механізму пристрасті» Моріаком у Расіна, представляючи закономірності душевного життя з його порухами та змінами через скрупульозний психологічний аналіз. За законами психологічної прози поетики Моріака характерним є розходження мотиву та його вияву. Водночас жодна зі спонук героїв не вичерпується одним мотивом. Вчинки героїв і Расіна, і Моріака беруть початок із незвіданих глибин людської психіки, характер «побудови» твору при цьому є зовні логічним та композиційно чітким [3, с. 170]. В обох авторів також наявна «поетика замовчування», коли письменник, докладно аналізуючи поведінку персонажа, у якийсь момент узагалі нічого не говорить про переживання героя і цим самим примушує читача самому робити психологічний аналіз [3].

Іншою важливою рисою моріаківського психологізму є драматична сконцентрованість на найважливішому в житті персонажів. «У той час

як сучасний роман має тенденцію до розтягування багатослів'ям, твори Моріака завжди побудовані економно. Є багато справедливого в зауваженні Кормо стосовно того, що моріаківський роман є формою, якої набула сучасна трагедія. <...> Подібно до Расіна та грецьких драматургів, які були вчителями Расіна, Моріак не переймається звітом про детальні та незначні речі протягом багатьох років фізичного існування своїх персонажів. <...> Навпаки, Моріак фокусує свій погляд на тих коротких моментах, які виявляють душу» [12, с. 170].

Отже, психологізм як спосіб зображення душевного життя є рисою, найбільш притаманною Моріаку в аспекті художніх засобів. Традиції філософів, французьких та російських письменників, пропущені Моріаком крізь призму власного бачення життя та письменницької майстерності, дали нову оригінальну естетичну систему, в якій особливе місце посідає психологізм. Моріак прийняв концепцію складності людської природи Мішеля де Монтеня, багато з принципів, передусім постійного розвитку людини, А. Бергсона, взяв до уваги результати

фрейдистських досліджень. Моріаківське розуміння людської психології включає в себе також традицію Паскаля та Декарта. З іншого боку, переконання у складності людської натури Моріак поділяє із Федором Достоєвським та Марселем Прустом. Важливою рисою психологізму письменника є його гармонійне поєднання з моралізмом, а принципом, який дає змогу Моріаку поєднувати психологізм із моралізмом, є вірність правді життя. Аналізуючи більш формальні вияви психологізму нобелівського лауреата, зазначимо використання сумарно означувальної форми, де поряд із прямими висловлюваннями персонажів наявна мова оповідача, яка може коментувати ту чи іншу репліку героя, його вчинок, розкрити істинні мотиви його поведінки. Такий психологізм є як непрямим, так і прямим.

Ця стаття, досліджуючи питання моріаківського психологізму, водночас розширює коло перспектив для розроблення цього питання в контексті як філософських, теологічних та наукових здобутків, зокрема психології підсвідомого, так і історичних та культурних подій та явищ.

Список літератури

1. Золотухина О. Б. Поэтика психологизма (особенности психологического письма в прозе XX века) [Электронный ресурс] / О. Б. Золотухина // Психологизм в литературе. – Режим доступа: http://ebooks.grsu.by/psychologism_lit/5-poetika-psikhologizma-osobennosti-psikhologicheskogo-pisma-v-proze-khkh-veka.htm (дата обращения: 10.06.2016). – Загл. с экрана.
2. Золотухина О. Б. Психологизм в литературе : пособ. по спецкурсу для студентов [Электронный ресурс] / О. Б. Золотухина. – Гродно : ГрГУ, 2009. – 181 с. – Режим доступа: <http://www.elib.grsu.by/katalog/137661-256675.pdf>. – Загл. с экрана.
3. Радкевич А. В. Рецепция Ж. Расина в творчестве Ф. Мориака [Электронный ресурс] / А. В. Радкевич // Научная библиотека КиберЛенинка. – Режим доступа: http://www.cyberleninka.ru/article/n/netseptsiya-zh-rasina-v-tvorchestve-f-moriaka#new_comment (дата обращения: 12.04.2016). – Загл. с экрана.
4. Чернец Л. В. Психологизм и его формы [Электронный ресурс] / Л. В. Чернец // Теория литературы : Анализ художественного произведения. – Режим доступа: <http://www.philol.msu.ru/~tezaurus/docs/3/articles/2/5> (дата обращения: 15.02.2016). – Загл. с экрана.
5. Becker B. Nature in Selected Novels of Francois Mauriac: A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Science to the Department of Foreign Languages [Electronic resource] / B. Becker. – Kansas, 1967. – 76 p. – Mode of access: <https://esirc.emporia.edu/bitstream/handle/123456789/3039/Becker%201967.pdf?sequence=1> (date of access: 18.02.2016). – Title from the screen.
6. Callet-Bianco A.-M. Thérèse Desqueyroux, Mauriac : L'Œuvre au Clair / A.-M. Callet-Bianco. – Paris : Bordas, 1992. – P. 11. Цит. за: Krušinová I. Thérèse Desqueyroux – meurtrière ou victime? Bakalářská práce. Katedra francouzského jazyka a literatury [Электронный ресурс] / I. Krušinová. – Brno, 2011. – 63 p. – Режим доступа: <http://is.muni.cz/th/286239/> pdf_b/Bakalarka_FV.pdf (дата звернення: 19.02.2016). – Назва з екрана.
7. Cameron F. La nostalgie d'un paradis perdu dans le theatre de François Mauriac: a Thesis Submitted for the Degree of Master of Arts. Department of French and Spanish [Electronic resource] / F. Cameron. – Winnipeg, Manitoba, 1987. – 176 p. – Mode of access: http://mspace.lib.umanitoba.ca/jspui/bitstream/1993/29104/1/Cameron_La_nostalgie.pdf (date of access: 25.03.2016). – Title from the screen.
8. Fowlie W. A Guide to contemporary French Literature / W. Fowlie. – New York : Meridian Books, 1957. – P. 140–164. – P. 147. Цит. за: Becker B. Nature in Selected Novels of Francois Mauriac: A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Science to the Department of Foreign Languages [Electronic resource] / B. Becker. – Kansas, 1967. – 76 p. – Mode of access: <https://esirc.emporia.edu/bitstream/handle/123456789/3039/Becker%201967.pdf?sequence=1> (date of access: 24.02.2016). – Title from the screen.
9. Hendry L. R. The Treatment of the Heroines in Representative Novels of Francois Mauriac: Thesis Presented in Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree of Master of Arts [Electronic resource] / L. R. Hendry. – Denton, Texas, 1974. – 185 p. – Mode of access: <1002773727-Hendry.pdf> (date of access: 17.08.2015). – Title from the screen.
10. Kibbe D. E. Les relations de famille dans le roman de Francois Mauriac: pour l'obtention de le Maîtrise-ès-Arts [Electronic resource] / D. E. Kibbe. – McGill University, 1938. – 178 p. – Mode of access: http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=148233677314~224 (date of access: 15.02.2016). – Title from the screen.
11. Krušinová I. Thérèse Desqueyroux – meurtrière ou victime? Bakalářská práce. Katedra francouzského jazyka a literatury [Electronic resource] / I. Krušinová. – Brno, 2011. – 63 p. – Mode of access: http://is.muni.cz/th/286239/pdf_b/Bakalarka_FV.pdf. – Title from the screen.

12. Moloney M. F. François Mauriac: a critical study [Electronic resource] / M. F. Moloney. – Denver : A. Swallow, 1958. – 206 p. – Mode of access: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015053624949>. – Title from the screen.
13. Nieto M. Le complexe d'Oedipe dans le cycle de Thérèse Desqueyroux: A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts [Electronic resource] / M. Nieto. – 1982. – 153 p. – Mode of access: http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1490195559262~341. – Title from the screen.
14. Pell E. François Mauriac: in search of the infinite [Electronic resource] / E. Pell. – New York : Philosophical Library, 1947. – 93 p. – Mode of access: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015053625094>. – Title from the screen.
15. Roux A. Présence, formes et enjeux du démoniaque dans le roman catholique de l'entre-deux-guerres (François Mauriac, Georges Bernanos, Julien Green): thèse pour obtenir le grade de Docteur. Littératures. Spécialité Littérature française [Electronic resource] / A. Roux. – Université Paris-Est, 2014. – 1065 p. // Le serveur TEL (thèses-en-ligne). – Mode of access: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01168240>. – Title from the screen.
16. Silva da G. J. La représentation du féminin dans Thérèse Desqueyroux: de l'analyse narratologique à une interprétation socio-historique: Dissertação de Mestrado em Literaturas Francesa e Francófonas [Electronic resource] / G. J. da Silva. – Porto Alegre, 2012. – 190 p. – Mode of access: <http://www.lume.ufrgs.br/bitstream/handle/10183/56024/000858734.pdf?sequence=1&locale-attribute=en>. – Title from the screen.
17. Vial F. The Unconscious in Philosophy, and French and European Literature: Nineteenth and Early Twentieth Century [Electronic resource] / F. Vial. – Rodopi, 2009. – 369 p. – Mode of access: https://books.google.com.ua/books?id=36X33ofp6VUC&dq=Mauriac+psycholog&hl=uk&source=gbs_navlinks_s. – Title from the screen.
18. Welch E. François Mauriac: The Making of an Intellectual [Electronic resource] / E. Welch. – Rodopi, 2006. – 202 p. – Mode of access: https://books.google.com.ua/books?id=stPNwE4Oy34C&dq=Mauriac+psycholog&hl=uk&source=gbs_navlinks_s. – Title from the screen.

A. Polshchak

MAURIAK'S PSYCHOLOGISM IN HIS WORKS

The article offers the research of psychologism in the works of the well-known French writer Francois Mauriac. For him, psychologism as a way to depict the psychological life is one of the most characteristic traits, in the aspect of artistic means. Mauriac's concentration on the inner life of his characters is a personification of philosophical ideas and development of French and Russian writers' traditions. In his works, Mauriac implemented Michel de Montaigne's concept of the human nature's complexity, included the key moments of Blaise Pascal's and Rene Descartes' perception of a human being, Henri Bergson's principles, and conclusions of Freudian surveys. An important feature of mauriacian psychologism is its harmonious combination with moralism, which at the same time does not throw out the truth of life. Mauriac uses the form of psychologism which combines both its direct and indirect forms. Thus, for example, the nature descriptions, which are the key ones to depict the characters' emotions, are the means of indirect psychologism. The striking display of direct psychologism in Mauriac's works is the usage of inner monologues.

Keywords: psychological analysis, forms of psychologism, person, unconscious, moralism.

Матеріал надійшов 08.04.2017